

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ (*)

**Τοῦ Δρα Ἰωάννη Σ. Κουντούρη,
Ἐπικούρου Καθηγητῆ Στατιστικῆς.**

Περίληψη

Μιά πολύ διαδεδομένη ἀλλά ὄχι καί τόσο δημοφιλῆς θεολογική παράδοση ἀντιλαμβάνεται τό Θεό ὡς ἓνα μαθηματικό πού σχεδίασε τόν κόσμον μέ μαθηματικές κατασκευές ἄψογης τελειότητας καί ἁρμονίας. Πέραν αὐτῆς τῆς ἀλληγορικῆς μᾶλλον θεώρησης, μπορεῖ ἄραγε νά ὑπάρξει μιᾷ ἀληθινῇ σχέσῃ μεταξύ μαθηματικῶν καί θεολογίας πού ἀξίζει νά ἐρευνήσουμε; Στό ἄρθρο αὐτό μελετᾶται ἡ ἱστορική σχέση θεολογίας καί μαθηματικῶν ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων, κυρίως τῶν Πυθαγορείων καί μετά. Γίνεται στή συνέχεια μιᾷ προσπάθεια ἀξιολόγησης τῆς προσφορᾶς τῆς μιᾶς «ἐπιστήμης» πρός τήν ἄλλην, κυρίως στό πῶς ἡ θρησκεία συνέβαλε στή διατήρηση, ἐξάπλωση καί πρόοδο τῶν μαθηματικῶν καί πῶς ἡ κατανόηση τῶν μαθηματικῶν γνώσεων βοηθᾷ στό φωτισμό καί στή διεύρυνση τῆς δυναμικῆς γιά ἀντίληψη καί κατανόηση τῶν Θείων. Πέραν τῆς ἀνάλυσης αὐτῆς γιά συνεργασία καί ἀλληλοτροφοδοσία τῶν δύο, γίνεται μιᾷ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῶν κοινῶν στοιχείων πού τίς συνδέουν καί διερευνᾶται κατά πόσον βρίσκονται σέ πορεία συμπίεσης ἢ σύγκρουσης.

Ἱστορική Ἀναδρομή.

Εἶναι γεγονός πῶς ἓνα μέρος τῶν πρώϊμων μαθηματικῶν ἀναπτύχθηκε γιά τό ἐμπόριο καί τή γεωργία. Ὑπῆρξε ἐντούτοις καί μιᾷ κά-

---

*) Εἰσήγηση στό Ζ' Παγκύπριο Συνέδριο τῆς Κυπριακῆς Μαθηματικῆς Ἑταιρείας, Ἀγία Νάπα, 18 Φεβρουαρίου 2005.

ποια σχέση μέ θρησκευτικές πρακτικές καί μέ τή κίνηση τῶν οὐρανῶν. Γιά παράδειγμα ἡ κατασκευή ἡμερολογίων ἦταν δουλειά ἀστρονόμων ἱερέων καί ἡ χαρτογράφηση τοῦ οὐρανοῦ χρειαζόταν εἰδικά μαθηματικά γιά νά ἀναπτυχθεῖ. Καί μεταγενέστερα, ὅμως, ὅπως ἀναφέρει στό βιβλίο του «Ἱστορία τῶν Μαθηματικῶν» (σελ. 49) ὁ Mankiewicz⁽¹⁾, τό ἰσλαμικό θρησκευτικό τυπικό ὑποστήριζε τά μαθηματικά, γιατί ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ἀκρίβεια στήν τήρηση τῶν κανόνων τῆς πίστης. Οἱ πέντε καθημερινές προσευχές ἔπρεπε νά γίνονται σέ ὥρες πού ρυθμίζονταν ἀπό τή θέση τοῦ ἥλιου. Τέτοιοι κανόνες, ὅμως, ἀπαιτοῦσαν γνώση τῶν οὐρανίων καί πλανητικῶν κινήσεων, ἀλλά καί ἐπίγειας γεωγραφίας. Κάθε δέ πρόοδος στίς ἀστρονομικές μετρήσεις ἀπαιτοῦσε ἀκριβεῖς τριγωνομετρικούς πίνακες.

Γιά νά μπορέσουμε, ὅμως, νά καταλάβουμε καλύτερα τήν ἀλληλεπίδραση τῶν μαθηματικῶν καί τῆς θεολογίας θά ἦταν χρήσιμο νά πᾶμε πίσω στήν ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἵδρυση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Εἶναι γνωστό ὅτι στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ φιλοσοφία, τά μαθηματικά καί ἡ θρησκεία ἀναπτύχθηκαν σχεδόν μαζί καί ἡ ἀλληλεπίδρασή τους ἦταν σχεδόν ἀναπόφευκτη.

Γιά τό Θαλή τό Μιλήσιο (624–547 π.Χ.), ἀπὸ τόν ὁποῖο ἱστορεῖται ἡ γένεση τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρχή τῶν πάντων εἶναι τό νερό. Ἡ δέ ψυχὴ εἶναι ἔνθεη καί κάτι τό κινητικό· «κινητικόν τι τήν ψυχὴν ὑπολαβεῖν». Ἄν καί εἶναι γνωστός σέ μᾶς σάν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ σοφούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ὑπῆρξε ἓνας ἐξαιρετος μαθηματικός, ἀφοῦ ἀνέπτυξε μιὰ λογικὴ δομὴ γιά τή γεωμετρία καί εἰσήγαγε σ’ αὐτὴν τὴν ἀπόδειξη⁽²⁾. Ἀπὸ τόν Πρόκλο μαθαίνουμε, ὅτι σ’ αὐτόν ἀποδίδονται τά ἀκόλουθα μαθηματικά ἀποτελέσματα: Ἡ διάμετρος διχοτομεῖ τὸν κύκλο. Οἱ γωνίες τῆς βάσης ἐνὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου εἶναι ἴσες. Οἱ κατὰ κορυφὴ γωνίες εἶναι ἴσες. Τό κριτήριο Γ–Π–Γ τῆς ἰσότητος τῶν τριγώνων. Ἡ κατασκευή ὀρθογωνίου τριγώνου ἐγγεγραμμένου σέ κύκλο κ.λ.π.

---

1) **Richard Mankiewicz**, Ἡ ἱστορία τῶν μαθηματικῶν, μετάφραση Λεωνίδας Καρατζᾶς, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2002.

2) **Γιάννης Χριστιανίδης**, Θέματα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν μαθηματικῶν, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2003.

Ἀντίθετα μέ τό Θαλή, ὁ Πυθαγόρας (580-500π.Χ.) προσπάθησε νά λύσει τό πρόβλημα τοῦ τί εἶναι σύμπαν, ὅχι μέ τήν ὕλη, ἀλλά κά-
νοντας χρήση τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν καί τῆς μονάδας. Οἱ Πυθαγόρει-
οι πίστευαν, πῶς τό σύμπαν μπορούσε νά περιγραφεῖ καί νά καθορι-
σθεῖ πλήρως στά πλαίσια ρητῶν σχέσεων φυσικῶν ἀριθμῶν. Αὐτή ἡ
πίστις τους γιά ρητή δομή τοῦ κόσμου εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή μετα-
γενέστερη διάλυση τῆς σχολῆς τους. Πέραν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ
Πυθαγόρα, σάν θρησκευτικοῦ προφήτη, ἀποδίδονται σ' αὐτόν εὔση-
μα μεγάλου μαθηματικοῦ, ἀφοῦ εἶναι γνωστή ἡ συμβολή του στή με-
λέτη: Ἄρτιων καί περιπτῶν ἀριθμῶν, Πυθαγόρειων τριάδων, Θεωρίας
διαιρετότητας, Θεωρίας ἀναλογιῶν, Ἀνακάλυψης ἀσυμμετρίας κλπ.
Ὅσον ἀφορᾷ στή ψυχή, οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν, ὅτι εἶναι κάτι τό
ἀσώματο καί τήν ὀνόμαζαν ρυθμό καί ἁρμονία. Ἐλεγαν, ὅτι ἡ ψυχή
ἔπεσε ἀπό τό ἀρχικό της καθαρό «εἶναι» στή φυλακή τοῦ σώματος.
Γυρίζει σέ κύκλους μέ σειρά γεννήσεων, ἀπό σῶμα σέ σῶμα, καί εἶναι
ὑποχρεωμένη νά συμπληρώσει αὐτό τό δρόμο, ὥστε νά λυτρωθεῖ καί
νά ξαναγυρίσει στήν ἀρχική της μορφή καί καθαρότητα.

Κατά τήν Πλατωνική φιλοσοφία, ἡ ἰδέα καί ὅχι ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τήν
ἀληθινή πραγματικότητα. Ἡ ὑπέρτατη δέ ἰδέα εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ,
ὅπου ἐκεῖ εἶναι ἡ πηγή κάθε ὠραιότητας. Ὁ Πλάτωνας (427-347 π.Χ.)
ἔλεγε, ὅτι μέ τήν καλλιέργεια τοῦ λογικοῦ καί τῆς κρίσεως, μέ τή γνώ-
ση, μπορούμε νά φθάσουμε στήν ἀντίληψη τοῦ ἀγαθοῦ καί στήν εὐτυ-
χία. Ὅσον ἀφορᾷ στήν ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν, αὐτή ἀποτελεῖται
ἀπό ἀριθμητικές καί γεωμετρικές ἰδέες, πού περιέχονται στό μέρος τοῦ
Πλατωνικοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἄν καί ὁ Πλάτωνας δέν ἦταν μαθη-
ματικός, θεωροῦσε τή σπουδή τῶν μαθηματικῶν ἀπαραίτητη προϋπό-
θεση γιά τή σπουδή τῆς φιλοσοφίας. Τό περίφημο ἐπίγραμμα «μηδεὶς
ἀγεωμέτρητος εἰσίτω», πού ὑπῆρχε στήν εἴσοδο τῆς Ἀκαδημίας του,
ἐκφράζει ἀπόλυτα τήν ἐκτίμησή αὐτή. Ὁ Πλάτωνας πίστευε στήν ἀθα-
νασία τῆς ψυχῆς καί τή θεωροῦσε σάν κομμάτι τῆς θείας ψυχῆς, ὑπο-
στηρίζοντας πῶς εἶναι οὐσία νοητή, ἁρμονικά αὐτοκινούμενη. Στό
Φαῖδρο ἀναφέρει, ὅτι ἡ ψυχή ἔχει δύο τμήματα, αὐτό τῆς κακίας καί
αὐτό τῆς ἀρετῆς. Τό μέρος τῆς ἀρετῆς πρέπει οἱ ἄνθρωποι νά προσπα-
θοῦν νά ἀπελευθερώσουν γιά νά ζοῦν μέ εὐτυχία καί ἁρμονία.

Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) ἦταν ἡ ἐπόμενη φιλοσοφική μορ-
φή σκέψης μετά τόν Πλάτωνα. Ἀπορρίπτει ἐντελῶς τήν Πλατωνική
διάκριση τῶν ἰδεῶν καί ὑποστηρίζει, ὅτι τό σύμπαν ἀποτελεῖται ἀπό

ὕλη καί εἶδος καί αὐτά τὰ συστατικά δέν μποροῦν νά διαχωρισθοῦν. Σύμφωνα μέ τόν Ἀριστοτέλη δέν ὑπάρχει κανένα σύμπαν ἰδεῶν, μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων μπορεῖ κανένας νά ἀντιληφθεῖ τόν αἰσθητό κόσμο. Γιά τόν Ἀριστοτέλη, Ἀναπολιτάνος⁽³⁾ (σελ. 56), οἱ μαθηματικές ἀλήθειες εἶναι ἀναγκαῖες, ὅταν εἶναι διατυπωμένες μέ τή μορφή ὑποθετικῶν προτάσεων «ἄν... τότε». Οἱ προτάσεις αὐτές ἐξασφαλίζονται μέ ἓνα σύνολο λογικῶν κανόνων, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ κανένας νά συλλογίζεται σωστά. Μέ ἄλλα λόγια ὑποστήριζε, ὅτι χρειάζομαστε ὑπαρκτικές ὑποθέσεις γιά κάθε τί πού θά μπορούσαμε νά ὀρίσουμε στά πλαίσια μιᾶς μαθηματικῆς θεωρίας. Γιά τόν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἀπόλυτη ὕπαρξη (ἡ πρώτη ἐντελέχεια) φυσικοῦ σώματος. Ἀπέδιδε δέ ψυχή στά φυτά, στά ζῶα καί στόν ἄνθρωπο.

Ὅλοι σχεδόν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης πίστευαν, ὅτι τό σύμπαν εἶναι ἀγέννητο, ἄπειρο, ἀναλλοίωτο καί ἄφθαρτο. Τήν ἀρχή, ὅμως, τῶν πάντων δέν τήν ἀναζήτησαν ποτέ σάν μιᾶ ὑπερβατική ἀρχή, ἐξῶθεν τοῦ κόσμου, ὅπως συνέβη μέ τό Χριστιανισμό. Ἀντίθετα τήν ἀρχή αὐτή τή θεώρησαν προερχόμενη «ἐγγενῶς καί ἐνδοκοσμικῶς»⁽⁴⁾ ἀπό τό ἴδιο στοιχεῖο, ἀπό τό ὁποῖο πηγάζουν τά πάντα, ὅπως θεοί, ἄνθρωποι καί ὑπόλοιπα ἄψυχα ὄντα.

Ὅταν ἄρχισε τό χριστιανικό κήρυγμα, χρησιμοποιήθηκαν ὅλα τά στοιχεῖα πού εὐνοοῦσαν τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, τά ὁποῖα ἔθετε στή διάθεση τῆς πρώτης ἀποστολικῆς δραστηριότητος ἡ ἐλληνική φιλοσοφία. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἦταν γνώστης ὄχι μόνο τῶν στωϊκῶν, ἀλλά καί τῶν Πλατωνικῶν φιλοσοφημάτων. Γιά δέ τόν Κλήμη τόν Ἀλεξανδρέα⁽⁵⁾ (150 – 210 μ.Χ.), ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ «προπαιδεῖα» τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου γιά νά δεχθεῖ τό Χριστιανισμό. Στά συγγράμματά του συχνά παραθέτει τίς γνώμες τοῦ Πλάτωνα καί βρίσκει σέ αὐτές συμφωνία πρὸς τά χριστιανικά δόγματα περί τῆς ὕπαρξης τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καί κολασμοῦ

---

3) **Διονύσιος Α. Ἀναπολιτάνος**, Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1985.

4) **Ἀρχιμ. Ἀστέριος Σ. Χατζηνικολάου**, Ἀρχή καί Τέλος τοῦ Κόσμου – Κοσμολογία καί Ἀγία Γραφή, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήνα 2002.

5) **Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια**, Ἀθήνα 1964.

τῶν ἀδίκων στή μέλλουσα ζωή. Μέ τόν Χριστιανισμό ἐμφανίσθηκε καί ὁ Νεοπλατωνισμός, πού ἦταν ἓνα φιλοσοφικό ρεῦμα, μιά ἀναβίωση τοῦ Πλατωνισμοῦ ἢ καλύτερα μεταμόρφωσή του, σύμφωνα μέ τίς θρησκευτικές τάσεις τῆς ἐποχῆς καί διαμορφώθηκε ἀπό τόν Πλωτῖνο⁽⁵⁾ (204–270 μ.Χ.) Στό Νεοπλατωνισμό συγκεντρώθηκε ὅλο τό θρησκευτικό καί μυστικό στοιχεῖο, τό ὁποῖο διέθετε ὁ μὴ χριστιανικός κόσμος, μετεβλήθη δηλ. κατά ἓνα μεγάλο μέρος σέ θρησκεία, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τόν Χριστιανισμό. Παρά τήν ἀμοιβαία πολεμική μεταξύ Νεοπλατωνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ γίνεται λόγος γιά ἐπίδραση τοῦ πρώτου ἐπὶ τοῦ δευτέρου. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τό γεγονός, ὅτι στή Νεοπλατωνική Σχολή τῶν Ἀθηνῶν φοίτησαν καί οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι δέ γενικά δεκτό, ὅτι ἡ χριστιανική θεολογία δανείσθηκε μαζικά ἀπό τόν Πλάτωνα⁽⁶⁾. Οἱ Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων χρησιμοποίησαν τίς συμβιβασόμενες μέ τή χριστιανική πίστη διδασκαλίες τοῦ Πλάτωνα γιά τή διαμόρφωση καί συστηματικοποίηση τοῦ δογματικοῦ χριστιανικοῦ συστήματος.

Παρ' ὅλα αὐτά μέ τήν ἀνάδειξη τοῦ Χριστιανισμοῦ σέ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους τόν 4^ο αἰῶνα μ.Χ. δημιουργήθηκε ἓνα ἐχθρικό περιβάλλον καί μιά ἀτμόσφαιρα πού δέν ἦταν καθόλου εὐνοϊκή γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα. Τό χριστιανικό κίνημα, πού μέρα μέ τή μέρα γινότανε ἰσχυρότερο, δέν ἀνεχόταν αὐτό πού θεωροῦσε εἰδωλολατρική ἐπιστήμη καί φιλοσοφία. Θρησκεία καί μαθηματικά βρέθηκαν σέ ὀξεία ἀντιπαράθεση. Μερικά χαρακτηριστικά τῆς κρίσης αὐτῆς περιλαμβάνουν⁽²⁾: Καταστροφή τῆς βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας στό Σέραιον ἀπό φανατισμένα πλήθη ὁπαδῶν τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου (392 μ.Χ.). Λιθοβολισμό τῆς τελευταίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν μαθηματικῶν Ὑπατείας, πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς Πλατωνικῆς Σχολῆς στήν Ἀλεξάνδρεια (415 μ.Χ.). Κλείσιμο τῆς Νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπό τόν Ἰουστινιανό (529 μ.Χ.) μέ ἀποτέλεσμα χίλια χρόνια ἑλληνικῶν μαθηματικῶν νά πάρουν τέλος καί πολλοί λόγιοι νά τραβήξουν ἀνατολικά γιά τήν περσική αὐτοκρατορία.

---

6) **Στυλιανός Νεγρεπόντης**, Ἡ Ἑνωτική Δύναμη τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καί Μαθηματικῶν, Πρακτικά Στ' Παγκυπρίου Συνεδρίου Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης καί Παιδείας, ΚΥΜΕ 2004, σελ. 31–48.

Ἀλληλοτροφοδοσία – Παραλληλισμοί.

Παρά τήν ἀντιπαράθεση αὐτή εἶναι ἐν γένει ἀποδεκτὴ ἡ προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ μαθηματικά καὶ γενικά στὴν ἐπιστήμη. Πρῶτα – πρῶτα οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐνεθάρρυναν τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση σάν προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιὰ τὴ μελέτη καὶ διάδοση τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Πιὸ σημαντικά, ἡ διάσωση τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν συγγραμμάτων καὶ γενικά τῆς ἀρχαίας ἐπιστημονικῆς κληρονομίας ὀφείλεται στοὺς κληρικούς τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Μέσω τῶν ἱερῶν μονῶν διατηρήθηκαν ζωντανοὶ οἱ θησαυροὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ταυτόχρονα ἀξιοποιήθηκαν. Καθοριστικῆς, ἐπίσης, σημασίας ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ ὀρισμένων κινήματων τῆς ἀνατολικῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ Νεστοριανισμός⁽²⁾.

Ὁ ἄμεσος παραλληλισμὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς μέ τὴ μαθηματικὴ σκέψη σέ ὀρισμένους μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀπίθανος ἢ περίεργος, ἐνῶ σέ ἄλλους ἀπλὸς καὶ εὐκόλα κατανοητός. Ἡ ἀριθμολογία, ἴσως, νὰ εἶναι ἐκεῖνη ἡ πτυχή τῶν μαθηματικῶν, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἐκδηλώνεται πιὸ ἀπλῶς ἡ σχέση μεταξύ μαθηματικῶν καὶ θεολογίας καὶ εἶναι εὐκόλα κατανοητὴ στό πλατὺ ἀκροατήριον. Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια οἱ ἄνθρωποι ἀπέδιδαν στοὺς ἀριθμούς μυστηριακές σημασίες καὶ θεωροῦσαν, ὅτι εἶχαν σημαντικὴ ἐπίδραση στὴ ζωὴ τους. Οἱ μονοὶ ἀριθμοί, γιὰ παράδειγμα, ἦταν ἄρρενες καὶ οἱ ζυγοὶ θήλειες, ἐνῶ ἄλλοι ἀριθμοὶ ἦταν τυχεροὶ καὶ ἄλλοι ἄτυχοι. Γιὰ τοὺς Πυθαγόρειους, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ μαθηματικά ἔπαιξαν τόσο σημαντικὸ ρόλον στὴ ζωὴ καὶ στὴ θρησκεία, τὰ πάντα ἦταν ἀριθμοί. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀριθμολογία, γιὰ παράδειγμα οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἑπτὰ λυχνίες, ἑπτὰ ἐκκλησίες (1:20) ἢ ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἀντιχρίστου χξς (13:18). Στὴν ἀριθμολογία βασίζεται καὶ ὁ κανόνας εὕρεσης τοῦ Πάσχα, ὅπως τὸν συγκρότησε ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος⁽⁵⁾. Στὴν ὀρθόδοξη πατερικὴ θεολογία βρίσκουμε πολλὰ περιπτώσεις ἀριθμολογίας, ὅπως λ.χ. στό λόγο τοῦ Ὁσίου Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ «Περὶ Προσευχῆς»⁽⁷⁾, ὅπου γίνεται ἐκτενὴς ἀναφορὰ σέ τρίγωνους, τετράγωνους καὶ σφαιρικούς ἀριθμούς.

---

7) Ἀγάπιος Ἱερομόναχος καὶ Νικόδημος Μοναχός, Πηδάλιον, ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστὴρ», Ἀθήνα 1970.

Ἡ Ἐκκλησία, ἐπίσης, κάνει πολύ συχνά χρήση τῶν μαθηματικῶν καί ἰδιαίτερα ἀπλῶν γεωμετρικῶν σχημάτων στήν ἐρμηνεία καί ἀπεικόνιση ποικίλων θεολογικῶν θεμάτων. Γιά παράδειγμα, ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος δίνει μιά ὥραία καί σαφὴ εἰκόνα τῆς σωτηρίας ὑπὸ μορφὴ ἑνὸς κύκλου. Τό κέντρο τοῦ κύκλου εἶναι ὁ Θεός καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι βρίσκονται στήν περιφέρεια. Προχωρώντας πρὸς τὸ Θεό, καθένας ἀκολουθεῖ μιά ἀκτίνα τοῦ κύκλου, καί ὅσο πιό πολύ πλησιάζει πρὸς τὸ κέντρο τοῦ κύκλου, τόσο καί οἱ ἀκτίνες πλησιάζουν μεταξύ τους. Ἔτσι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στό Θεό καί στόν ἄνθρωπο περνᾷ ἀπό τόν πλησίον⁽⁸⁾. Ἐπίσης ἡ μονολόγιστη εὐχή «Κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με» συνίσταται στήν ἐπιστροφή τοῦ νοῦ στόν ἑαυτό του καί στή συνέχεια μέσα στήν καρδιά διὰ κυκλικῆς κίνησης γνωστῆς σάν «ἀπλανῆς κίνηση τοῦ νοῦ»⁽⁹⁾. Ὁ κύκλος καί ἡ γραμμὴ χρησιμοποιοῦνται, ἐπίσης, ἀπό τοὺς ὀρθόδοξους πατέρες στή διατύπωση τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου⁽¹⁰⁾. Στό δέ Θεοτοκάριον⁽¹¹⁾ γίνεται χρήση τῆς ὁμορφίᾳς καί τῆς ἀπειρίας τοῦ κύκλου, καθὼς καί τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ τετραγώνου στήν ἀπεικόνιση τοῦ ὀνόματος τῆς Παναγίας. Ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀγιογραφία, ἡ γεωμετρία συναντᾶται πλατειά καί γίνεται αἰσθητὴ στους ἱεροὺς ναοὺς, ὅπου διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα διακρίνονται νὰ συμπληρώνουν τὰ κενὰ στίς ἀγιογραφίες ἢ νὰ τίς πλαισιώνουν⁽¹²⁾. Ἐπίσης σχήματα διάφορα φαίνονται νὰ διακοσμῶν ἐπιφάνειες τοῦ δαπέδου, πόρτες ἢ εἰκονοστάσια. Τρισδιάστατοι σταυροὶ κοσμοῦν πολλὲς εἰκόνες, ἀκτινωτὰ ἐξάγωνα (ἕξι ἴσα τετράγωνα σέ κυκλικό σχηματισμό μέ κοινὲς ἀνά δύο τίς κορυφές τους) στολίζουν τὰ δάπεδα ναῶν, ἐνῶ ποικίλα ἄλλα γεωμετρικὰ σχήματα κοσμοῦν εἰκονοστάσια, ἄμβωνες, κάγκελα, πόρτες μέ σιδερένια ἢ ξυλόγλυπτα

---

8) Ὁσιος Νικόδημος Ἀγιορείτης, Κῆπος Χαρίτων, ἐκδόσεις Βασιλ. Πηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1979.

9) **Ἀρχιμ. Σωφρόνιος**, Περὶ Προσευχῆς, Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Essex Ἀγγλίας, μετάφραση Ἱερομονάχου Ζαχαρία, ἔκδοση Β', 1994.

10) **Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου Ἱερόθεος**, Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι, Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), ἔκδοση Β', 2000.

11) **Ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ὁ Νάξιος**, Θεοτοκάριον, Υἱὼν Σ. Σχοινᾶ, Βόλος 1979.

12) **Κρίτων Μακρυγιάννης**, Τὰ μαθηματικά στίς Βυζαντινὲς Εἰκόνες, Τέχνη καί Πολιτισμός, Τεύχος 5, Μάιος - Ἰούνιος 2004.

κομμάτια⁽¹³⁾.

Πέραν, όμως, αὐτῶν τῶν ἀπλῶν σχέσεων μαθηματικῶν καί θρησκείας, γιά μᾶς τούς Ἕλληνες ὑπάρχει μιά πλέον ἔντονη διάσταση, στήν ὁποία συνδέονται γενικά τά μαθηματικά μέ τήν ὀρθοδοξία. Καί τά δύο συγγενεύουν διά τοῦ γεγονότος ὅτι ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν θετικῶν παρά τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτό γιατί ἡ οὐσία καί τῶν δύο βρίσκεται πιο πολύ στό πείραμα καί στήν παρατήρηση παρά στά κείμενα καί στά βιβλία. Ὄταν δέ λέμε πείραμα στήν ὀρθοδοξία, ἐννοοῦμε τήν πνευματική ζωή καί παρατήρηση, τό φωτισμό καί τήν κάθαρση τῆς καρδίας. Στά δέ μαθηματικά ἀσκούμαστε στή λύση προβλημάτων γιά νά ὀξύνουμε τήν προσοχή μας καί νά ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τίς μαθηματικές ἔννοιες, ὥστε νά ἀποκτήσουμε εὐχέρεια στήν ἀντιμετώπιση πιο δύσκολων προβλημάτων. Ἐντούτοις, ὅμως, ἡ ὀρθοδοξία εἶναι τόσο δογματική ὅσο καί τά μαθηματικά. Κατά τό Χωρεπίσκοπο Ἀρσινόης Γεώργιο⁽¹⁴⁾, ἐκεῖνο πού συνδέει πρῶτα ἀπό ὅλα τήν ἐπιστήμη μέ τή θρησκεία κατά ἓνα βαθύ καί οὐσιαστικό τρόπο εἶναι ὁ παράγοντας «Πίστη». Μιά χρήσιμη παρομοίωση γιά τό θέμα αὐτό μέ τά μαθηματικά γίνεται ἀπό τό Λευτέρη Ζοῦρο⁽¹⁵⁾ καί σχετίζεται μέ τίς ἔννοιες τοῦ ἀξιώματος καί τοῦ θεωρήματος στήν Εὐκλείδεια Γεωμετρία. Τό ἀξίωμα εἶναι μιά ἀρχή, πού δέν μπορούμε νά τήν ἀποδείξουμε, ὅμως τήν παραδεχόμαστε σάν φανερή. Ἀπό τά ἀξιώματα ἀπορρέουν τά θεωρήματα, πού ἀποτελοῦν τό κύριο μέρος τῆς Γεωμετρίας. Στήν ὀρθοδοξία τώρα, μέ πίστη γίνεται δεκτή ἡ ἐμπειρική γνώση τῶν ἁγίων, ἀπό τήν ὁποία προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ δόγματος (μαθηματικό ἀξίωμα), μέ βάση τό ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ θρησκευτική ὀρθόδοξη παράδοση (μαθηματικό θεώρημα).

Αὐτοί οἱ παραλληλισμοί δέν σημαίνουν, ὅτι οἱ πιστοί στηρίζουν

---

13) **Γεώργιος Χαλκιαδάκης**, Ἡ Γεωμετρία στήν Ἀγιογραφία, Περιοδικό «Εὐκλείδης» Α', 1995.

14) **Χωρεπίσκοπος Ἀρσινόης Γεώργιος**, Θρησκεία καί Ἐπιστήμη στίς μέρες μας - Πορεία σύγκρουσης ἢ συμπόρευσης, «Ἀπόστολος Βαρνάβας», περ. Γ', τόμ. ΞΔ', Δεκέμβριος 2003, τεῦχος 12, σελ. 456-475.

15) **Λευτέρης Ζοῦρος**, Δόγμα καί Παράδοση στό θρησκευτικό βίωμα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, Ὁρθοδοξία καί Φυσικές Ἐπιστήμες, ἐκδόσεις Σαββάλα - Ε.Ε.Φ. Παράρτημα Ἀνατολικῆς Κρήτης, 1996, σελ. 147-153.

τήν ἀλήθεια τῆς πίστεως τους σέ ἐπιστημονικά τεκμηριωμένα ἐπιχειρήματα καί μαθηματικές ἐξισώσεις, ἀλλά μέσα ἀπό μιά προσωπική ἐμπειρία ἀποκάλυψης καί ἐσωτερικῆς πληροφορίας. Γίνεται φανερό μέσα ἀπό τά ὀρθόδοξα πατερικά κείμενα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ μέ τήν ἐπιστημονική γνώση νά συλλάβει τό Θεῖον, ἀλλά μπορεῖ νά τό γνωρίσει μόνο μέ τό Πνεῦμα τό Ἅγιο. Γιά νά γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τά μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ χρειάζεται νά ταπεινωθεῖ καί νά περάσει μέσα ἀπό σκληρό ἀγῶνα μέ τά πάθη του, διά ἀσκήσεως καί προσευχῆς. Χαρακτηριστικό εἶναι τό ἀπόφθεγμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ἀρχιμ. Σωφρονίου «Ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης»⁽¹⁶⁾ (σελ. 555): «Τά οὐράνια γνωρίζονται διά τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, τά δέ ἐπίγεια διά τῆς φυσικῆς διανοίας. Πλανᾶται ὅστις ἀποπειρᾶται νά γνωρίσῃ τόν Θεόν διά τοῦ φυσικοῦ νοῦ, διά τῆς ἐπιστήμης, διότι ὁ Θεός γνωρίζεται μόνον ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ». Ὁ δέ π. Παῖσιος στό βιβλίο του «Ἐπιστολές»⁽¹⁷⁾ (σελ. 215) γράφει χαρακτηριστικά γιά τή γνώση τήν ἐπιστημονική: «Καλές εἶναι οἱ ἐγκεφαλικές δυνάμεις πού ἀνεβάζουν τόν ἄνθρωπο στή σελήνη, μέ δισεκατομμύρια ἔξοδα καυσίμων κ.λ.π., ἀλλά καλύτερες εἶναι οἱ πνευματικές δυνάμεις, πού ἀνεβάζουν τόν ἄνθρωπο στό Θεό, πού εἶναι ὁ προορισμός του, καί μέ λίγα καύσιμα, μέ ἓνα παξιμάδι».

Σύγκρουση – Συμπόρευση.

Ὅμως ἡ πίστη μέ τήν ἐπιστήμη μποροῦν κάλλιστα νά συνυπάρχουν, νά συλλειτουργοῦν καί νά ἀλληλοτροφοδοτοῦνται, φτάνει ἡ μιά νά μή νοθεύει τό χαρακτήρα τῆς ἄλλης. Σέ τέτοιες περιπτώσεις ἡ σύγκρουση καί ἡ ἀντιπαράθεση εἶναι ἀναπόφευκτη. Τέτοια παραδείγματα ἔχουμε πολλά κυρίως μεταξύ μή ὀρθοδόξων. Ὁ Unwin⁽¹⁸⁾ στό βιβλίο του «The probability of God - A simple calculation that proves the

---

16) Ἀρχιμ. Σωφρονίου (Σακάρωφ), Ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης, Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Essex Ἀγγλίας, μετάφραση Ἱερομονάχου Ζαχαρία, ἔκδοση ὅγδοη, 1999.

17) Γέροντος Παΐσιου Ἀγιορείτου, Λόγοι Α΄, Μέ πόνο καί ἀγάπη γιά τό σύγχρονο ἄνθρωπο, Ἱερόν Ἑσυχαστήριον «Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης, 1998.

18) Stephen D. Unwin, The probability of God - A simple calculation that proves the ultimate truth, Crown Forum, first edition, USA 2003.

ultimate truth» χρησιμοποιεῖ τό 200 χρόνων θεώρημα τοῦ Bayes σταθμιζόμενο μέ παράγοντες, ὅπως κακό, πόνος, θλίψη, θαῦμα καί καλωσύνη, γιά νά υπολογίσει τήν πιθανότητα ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ. Χρήση τοῦ ἰδίου θεωρήματος κάνει καί ὁ Babbage⁽¹⁹⁾ στήν προσπάθειά του νά εἰσηγηθεῖ ἓνα στατιστικό μοντέλο, μέ τό ὁποῖο νά υπολογίζει τήν πιθανότητα νά συμβεῖ ἓνα θαῦμα. Ὁ Bartholomew⁽²⁰⁾ χρησιμοποιεῖ τεχνικές στατιστικῆς γιά νά ἐντοπίσει διαφορές γραφῶν μεταξύ κομματιῶν τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ πρόβλεψη τῆς δευτέρας παρουσίας ὑπῆρξε ἀνέκαθεν δημοφιλέστατο θέμα μαθηματικοῦ συλλογισμοῦ. Παραδείγματα τέτοιων μαθηματικῶν υπολογισμῶν περιλαμβάνουν ἀρκετά ὀνόματα γνωστῶν μαθηματικῶν, ὅπως ὁ Napier⁽²¹⁾ (1550 - 1617 μ.Χ.), δημιουργός τῶν λογαρίθμων, ἢ ὁ Graig⁽²²⁾, πού υπολόγισε τή χρονολογία στό 3150, χρησιμοποιώντας τή γνωστή μαθηματική σχέση «exponential decay». Βεβαίως τέτοια παραδείγματα, ἄν καί ὑπάρχουν πολλά, εἶναι ἐκτός θεολογικοῦ περιεχομένου. Ἡ τοποθέτηση τῆς Ἐκκλησίας στά θέματα αὐτά εἶναι ξεκάθαρη. Κατά τόν π. Παῖσιο⁽²³⁾, τά μαθηματικά καί ἡ ἐπιστήμη κάνουν πολύ κακό, ὅταν κανεῖς προσπαθήσει νά ἐξετάσει μέ αὐτά τά Θεῖα, τά μυστήρια, τά θαύματα. Κακίζει αὐτούς πού μέ τή λογική τους ἔφθασαν νά ἐξετάσουν τή Θεία Κοινωνία στό κημεῖο γιά νά δοῦν ἄν πράγματι εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ. Οἱ ἅγιοι, συνεχίζει, μέ τήν πίστη, πού εἶχαν, συχνά ἔβλεπαν σάρκα καί αἷμα στήν ἀγία λαβίδα. Καταλήγει δέ λέγοντας: Σέ λίγο θά φθάσουν νά περνοῦν τούς ἁγίους ἀπό τίς ἀκτίνες γιά νά διαπιστώσουν τήν ἀγιότητά τους.

Ἐπάρχουν σοφοί κατά Θεό καί σοφοί κατά κόσμο, ἀλλά ὑπάρχουν καί ἐκεῖνοι πού κατέχουν καί τίς δύο σοφίες. Κλασσικό παρά-

---

19) **William Kruskal**, Miracles and Statistics: The casual assumption of independence, Journal of the American Statistical Assosiation, vol. 83, no 404 (Dec. 1988), pp 929-940.

20) **D.J. Barholomew**, Probability - Statistics and Theology, Journal of the Royal Statistical Society, Seriew A', vol. 151, no 1 (1988), pp. 137-178.

21) **Katarine Firth**, The Apocalyptic Tradition in Reformation Britain: 1530 - 1645, Oxford University Press, 1979.

22) **John Craig**, Mathematical Principles of Christian Theology, 1699.

23) **Γέροντος Παΐσιου Ἀγιορείτου**, Ἐπιστολές, Ἱερόν Ἱνσυχαστήριον «Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης, ἔκδοση 6η, 2002.

δειγμα συνύπαρξης Θείας και ανθρώπινης σοφίας ο σοφώτατος επιστήμονας Μ. Βασίλειος και η μεγάλη μαθηματικός Ἁγία Αἰκατερίνη. Παραδείγματα μεγάλων στή Θεία σοφία και ἀγράμματος στήν ἀνθρώπινη γνώση οἱ περιπτώσεις τοῦ Μ. Ἀντωνίου, Ἀγίου Σιλουανού Ἀθωνίτη, π. Παΐσιου κ.ἄ. Κατά τό διάσημο μαθηματικό Pascal⁽²⁴⁾ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι τόσο ἀπλός, ὥστε νά γίνεται κατανοητός ἀπό ἕνα ἀμόρφωτο ἐργάτη και τόσο βαθύς ὥστε νά μπορεῖ νά ἱκανοποιηθεῖται και ὁ πλέον πολυσύνθετος και ἀπαιτητικός επιστήμονας. Ὑπάρχουν, ὅμως, και πολλοί σύγχρονοι διάσημοι επιστήμονες μαθηματικοί, πού ὑπῆρξαν ψηλά θεολογούμενοι και πιστοί ὁπαδοί τοῦ Χριστοῦ. Πρόκειται περί ἐκλεκτῶν ἐπιστημόνων, στούς ὁποίους ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν μαθηματικῶν και τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ. Ὁδηγήθηκαν στήν πίστη μετά ἀπό βαθιά μελέτη και ἡ ὁμολογία τους τοὺς γέμισε βεβαιότητα και εἰρήνη. Οἱ εὐεργετικοί αὐτοὶ καρποὶ τῆς πίστες τοὺς βοήθησαν νά ἐπιδοθοῦν ὁλόψυχα στά μαθηματικά. Τέτοιοι θεολογούμενοι μεγάλοι επιστήμονες ὑπῆρξαν^(25, 26, 27):

Ὁ φυσικομαθηματικός Kepler (1571-1630), γνωστός σάν νομοθέτης τοῦ οὐρανοῦ, πού ἀνακάλυψε και διατύπωσε μέ μαθηματικούς τύπους τοὺς νόμους, πού διέπουν τίς κινήσεις τῶν πλανητῶν γύρω ἀπό τόν ἥλιο.

Ὁ μέγας ἐργάτης τοῦ πνεύματος, Γάλλος μαθηματικός Descartes (1596-1650), ἰδρυτής τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας (εἰσήγαγε τό σύστημα ἀξόνων τῶν συντεταγμένων και παρέστησε τά γεωμετρικά σχήματα μέ ἀλγεβρικές ἐξισώσεις) και μέγας ἀλγεβριστής, γνωστός γιά τήν ἐργασία του μέ τίς ἀρνητικές ρίζες τῶν ἐξισώσεων.

Ὁ ἅγιος τῆς πίστεως Pascal (1623-1662), πού ἀσχολήθηκε μέ τή θεωρία τῶν πιθανοτήτων και ἄλλα σπουδαῖα μαθηματικά προβλήματα.

---

24) **Ἀρχιμ. Χριστόφορος Ν. Παπουσόπουλος**, Blaise Pascal, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1980.

25) **Ἡλίας Δ. Μαστρογιαννόπουλος**, Οἱ θεμελιωταὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἔκδοσις 2α, Ἀδελφότης Θεολόγων «Ἡ Ζωή», Ἀθῆναι 1962.

26) **Gino Loria**, Ἱστορία τῶν Μαθηματικῶν, μετάφρασις Μιχαὴλ Κωβαίου, Ε.Μ.Ε., τόμοι 1, 2 και 3 - τεύχη Α' και Β'.

27) **Stephen M. Stigler**, The History of Statistics - The Measurement of Uncertainty before 1900, The Belknap Press of Harvard University Press, USA 2003.

Ὁ θεολογῆσας φυσικομαθηματικός Leibnitz (1646-1716), γνωστός γιὰ τὴ συμβολή του στὴν ἀνακάλυψη τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ.

Ὁ ὑπερσπιστής τῆς ἀποκάλυψης Euler (1707 - 1783), γνωστός γιὰ τὰ ὑπομνήματα ἐπὶ τῆς ὁλοκλήρωσης διαφορικῶν ἐξισώσεων ἀνωτέρας τάξης, καθὼς καὶ τὴ συμβολή του σέ διάφορα προβλήματα ἄλγεβρας, ὅπως φανταστικοὶ ἀριθμοί, λογάριθμοι, σειρές, ἐξισώσεις ἀνωτέρου βαθμοῦ κ.λ.π.

Ὁ πρίγκιπας τῶν μαθηματικῶν Gauss (1777-1855) μέ τίς πολλές καὶ σπουδαῖες μαθηματικές ἐργασίες στὴν ἀριθμητική, ἄλγεβρα, γεωμετρία, ἀπειροστικό λογισμό, καθὼς καὶ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά.

Ὁ ἄγγελος τῆς ἀγνότητος, εὐφύεστατος μαθηματικός Cauchy (1789), ἐργασίες τοῦ ὁποῖου βρίσκουμε στὴ μαθηματικὴ ἀνάλυση, ἄλγεβρα, μηχανικὴ, θεωρία τοῦ φωτός κ.λ.π.

Δίπλα σέ αὐτοὺς τοὺς κορυφαίους ἐργάτες τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, πού συνδύασαν τὰ μαθηματικά μέ τὴ βαθιὰ ἀγωνιστικὴ χριστιανικὴ πίστη, ὑπάρχουν καὶ ἀρκετοὶ Ἑλληνες φυσικομαθηματικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κληρικοί⁽²⁸⁾. Μπορεῖ νά μή προήγαγαν ἐμφανῶς τὰ μαθηματικά, ὅπως οἱ σύγχρονοι εὐρωπαῖοι ἐρευνητές, πού ἀναφέραμε, ἀλλὰ ὑπῆρξαν ἀναμφισβήτητα σπουδαῖοι ἐπιστήμονες καὶ σπουδαῖοι κληρικοί: Χρῦσανθος Νοταρᾶς (1700), Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Νικηφόρος Θεοτόκης (1736-1800), Βενιαμίν ὁ Λέσβιος (1762-1824), Ἀνθίμος Γαζῆς (1758-1837), Θεόφιλος Καΐρης (1784-1853).

Ἐπίλογος.

Τὰ μαθηματικά πέραν τοῦ ὅτι ὑποχρεώνουν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὴ ψυχὴ νά χρησιμοποιήσῃ τὴ νόηση γιὰ τὴν εὕρεση τῆς καθαρῆς ἀλήθειας, βοηθοῦν περαιτέρω τὴ ψυχὴ καὶ σέ ψηλότερα καὶ εὐγενέστερα πετάγματα. Τὴ βοηθοῦν νά στοχασθεῖ σοβαρά τὸν κόσμον, στὸν ὁποῖο ζοῦμε, καὶ τὸ δημιουργό του. Γιατί ὁ Θεός ἔδωκε στοὺς ἀνθρώπους τὴ γνώση καὶ τὴν ἐπιστήμην γιὰ νά δοξάζονται διὰ τῶν θαυμαστῶν Του

---

28) **Μανώλης Σπυριδίου**, Ὁρθόδοξοι κληρικοὶ συγγραφεῖς καὶ δάσκαλοι Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, Ὁρθοδοξία καὶ Φυσικὴ Ἐπιστήμη, ἐκδόσεις Σαββάλα - Ε.Ε.Φ., Παράρτημα Ἀνατολικῆς Κρήτης, 1996.

ἔργων καί στή συνέχεια νά ἀποδίδουν τή δόξα στό δημιουργό. Κατά τόν Pascal⁽²⁴⁾, ὁ Θεός τῶν χριστιανῶν δέν εἶναι ἓνας Θεός, πού δημιούργησε μονάχα κάποιες γεωμετρικές ἀλήθειες καί τήν τάξη τῶν στοιχείων. Εἶναι Θεός τῆς ἀγάπης καί τῆς παρηγοριᾶς, πού πλημμυρίζει τή ψυχή καί τήν καρδιά ἐκείνων, πού Τοῦ ἔχουν ἀφοσιωθεῖ. Διάσημοι μαθηματικοί, ἐμπνεόμενοι ἀπό τήν ἀγάπη αὐτή καί ἐμφορούμενοι ἀπό τό πνεῦμα τῆς θυσίας γιά τόν πλησίον, συνετέλεσαν, ὥστε νά προαχθεῖ ἡ ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν καί νά εὐεργετηθεῖ ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. Ἀπέδειξαν μέ τό παράδειγμά τους, ὅτι στήν ἴδια ἀνθρώπινη συνείδηση θρησκευτικότητα καί μαθηματικά μποροῦν νά συνυπάρχουν, νά συνεργάζονται καί νά ἀλληλοτροφοδοτοῦνται ἀποδοτικά, φτάνει ἡ μιά ἐπιστήμη νά μή νοθεύει τό χαρακτῆρα τῆς ἄλλης.

Θά ἦταν, τέλος, μεγάλη παράλειψη νά μή εὐχαριστοῦσα θερμά τόν π. Εὐάγγελο Γιαλλουρίδη, ἱερέα καί μαθηματικό, γιά τίς πολύτιμες συμβουλές του, ἀλλά καί γιά τήν εὐγενική του χειρονομία νά μοῦ διαθέσει τήν τόσο χρήσιμη βιβλιοθήκη του.